

ління освітнім округом, переважно, залежить від створеної системи інформаційного середовища, чітко визначених форм взаємодії між всіма суб'єктами освітнього округу та виокремленого стилю керівництва.

Керівники освітніх організацій при визначенні профільного навчання в освітніх округах переважно орієнтуються на задоволення запитів батьків та учнів, а готовність педагогічних працівників, які будуть реалізовувати такі запити, майже не враховують. Логічним підтвердженням цього є те, що ці керівники організують діяльність педагогічних працівників для реалізації допрофільної підготовки та профільного навчання в освітньому окрузі виключно через розробку загального плану роботи, проведення спільних методичних засідань, та добирають переважно такі організаційні форми й методи роботи з педагогічними працівниками, які спрямовані лише на результативність діяльності освітнього округу в цілому.

Підводячи підсумок, можна сказати, що більшість керівників освітніх організацій не достатньо уваги у своїй діяльності приділяють роботі з педагогічними працівниками, а тим паче врахуванню інноваційних підходів

до цього процесу. Таким чином, визначення психолого-організаційних особливостей управління педагогічними працівниками в освітніх округах та спеціальна підготовка керівників освітніх організацій до такого процесу має складати одне із важливих завдань, як в системі післядипломної педагогічної освіти, так і в самих освітніх округах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознюк А.В. Психолого-організаційні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах / А.В. Вознюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. – № 1(33). – С. 117–123.
2. Вознюк А.В. Психолого-управлінські проблеми створення та функціонування освітніх округів / А.В. Вознюк // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28-29 березня 2014 року). – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 22–25.
3. Положення про освітній округ : Постанова Кабінету міністрів України від 27.08.2010р. № 777 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.

УДК 159.98

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ

Волков С.В., к. психол. н., заступник начальника факультету
Національний університет цивільного захисту України

У статті на основі аналізу існуючих методологічних положень, уявлень та наукових підходів до проблеми психологічної підготовки надається визначення та розкриваються змістовні компоненти психологічної підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів державної служби України з надзвичайних ситуацій. Наводиться перелік основних завдань психологічної підготовки пожежних-рятувальників. Особливу увагу автор звертає на питання відповідності умов, у яких проводяться заходи психологічної підготовки, до реальних умов надзвичайної ситуації.

Ключові слова: психологічна підготовка, пожежно-рятувальні підрозділи, емоційний стрес.

В статье на основе анализа существующих методологических положений, представлений и научных подходов к проблеме психологической подготовки дается определение и раскрываются содержательные компоненты психологической подготовки личного состава пожарно-спасательных подразделений государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Приводится перечень основных задач психологической подготовки пожарных-спасателей. Особое внимание автор обращает на вопрос соответствия условий, в которых проводятся мероприятия психологической подготовки, реальным условиям чрезвычайной ситуации.

Ключевые слова: психологическая подготовка, пожарно-спасательные подразделения, эмоциональный стресс.

Volkov S.V. PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FIREFIGHTERS AND RESCUE UNITS TO PERFORM SERVICE TASKS

The article based on an analysis of existing methodological provisions, representations and scientific approaches to psychological preparation is the definition and components revealed substantial psychological

training for firefighters and rescue units of the Civil Service of Ukraine of Emergencies. A list of the main tasks of psychological training fire-rescue personnel. Particular attention the author pays to the compatibility conditions in preventive measure of psychological training to the real conditions of emergency.

Key words: psychological training, fire and rescue units, emotional stress.

Постановка проблеми. В умовах сучасності в різних галузях психологічних знань психологічна підготовка стає досить актуальною. Це пояснюється передусім рядом тих об'єктивних і суб'єктивних труднощів, які відчувають працівники ризиконебезпечних професій у надзвичайних ситуаціях під час виконання своїх професійних обов'язків. Особливо це стосується тих видів діяльності котрі насичені різними екстремальними ситуаціями. Саме до таких видів діяльності відноситься й професійна діяльність працівників пожежно-рятувальних підрозділів державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС).

На жаль, події, які мають місце вже в новітній історії України, лише додають актуальності необхідності проведення з працівниками пожежно-рятувальних підрозділів заходів професійно-психологічної підготовки. Наприклад, влітку 2014 року пожежним-рятувальникам Донеччини та Луганщини довелося виконувати свої професійні обов'язки в зоні бойових дій (зоні проведення АТО), ризикуючи власним життям. Особливу психологічну напруженість супроводжувалися дії співробітників ДСНС під час проведення пошуково-рятувальних заходів на місці трагедії Малайзійського чартеру в Донецькій області. Там працівникам доводилось виконувати свої професійні обов'язки на тимчасово неконтрольованій українською владою території Донецької області в цілковитому оточенні ополченців так званої Донецької народної республіки.

В умовах забезпечення необхідного рівня цивільного захисту України професійно-психологічна підготовка працівників ДСНС спрямовується на всебічне теоретичне і практичне формування у них морально-психологічних та професійно-психологічних показників, які забезпечують подолання труднощів, які мають місце в ризико-небезпечних умовах праці.

До об'єктивних труднощів належать: вичення та застосування нових систем і засобів цивільного захисту населення, здійснення в складі команди рятувальних дій, постійні вимоги підтримання високої психологічної готовності фахівців цивільного захисту та інш. Що стосується суб'єктивних труднощів, то до них належать: надмірна напруженість психіки в умовах регламентованої часом рятувальної роботи; великі фізичні та психічні навантаження, що призводять до тимчасового зниження

працездатності; постійне відчуття підвищеної відповідальності за належне виконання поставлених завдань. Суб'єктивні труднощі посилюються коли зростає відповідальність за самостійне вирішення завдань, прийняття рішень, виникає дефіцит часу в роботі, ускладнюється ситуація завдань, зменшується обсяг інформації про її розгортання та інше.

Найбільш характерні труднощі в роботі пожежних-рятувальників виникали при недостатній професійно-психологічній підготовці в ситуації вирішення нетипових питань, надання необхідної рятувальної допомоги, прогнозування можливих жаклих наслідків. Труднощі також мають місце при необхідності самостійно усувати наслідки в кризових ситуаціях; при ускладненні рятувальних робіт і самостійному виконанні окремих дій та операцій під час ліквідації надзвичайної ситуації.

Такі численні труднощі, відображаючись у свідомості працівника ДСНС, мають величезну сковуючу дію на його психіку. Відомо, що чим сильніші зовнішні подразники, тим більша вірогідність негативних наслідків. Стосовно обставин надзвичайної ситуації – це означає, що слабка професійно-психологічна підготовленість може ускладнити виконання завдань працівниками ДСНС. Такий характер труднощів зумовлює зростаючу необхідність своєчасної професійно-психологічної підготовки працівників ризико-небезпечних професій.

Розглядаючи сутність психологічної підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів, слід зазначити, що вона здійснюється в тісній єдності з професійною підготовкою і на її основі. Єдиний, нерозривний процес виховання в особового складу бойових і психологічних якостей забезпечує успішне виконання оперативних задач.

Єдність професійної і психологічної підготовки зумовлюється тим, що в них один об'єкт – працівник пожежно-рятувального підрозділу з його поглядами, переконаннями, почуттями, настроями і т.п., а також загальна мета – підготувати високосвідомих, переконаних, сміливих і мужніх професіоналів своєї справи, здатних, якщо виникне потреба, піти на самопожертву. Якщо говорити про єдність вищезазначених понять, разом із тим, не можна їх ототожнювати. Психологічна підготовка, будучи нерозривно пов'язаною з професійною підготовкою,

має свій зміст, свою специфіку, без урахування обліку якої не можна успішно вирішувати задач підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів до дій за призначенням в екстремальних умовах [5].

Наукові дослідження показують, що змістом психологічної підготовки є формування, удосконалювання і підтримання:

- професійно-психологічної орієнтованості особистості працівників як особливої їхньої якості;
- професійно розвинутих психологічних якостей (професійної спостережливості, пам'яті, мислення);
- уміння враховувати психологічні аспекти при виконанні професійних дій;
- психологічної стійкості.

Психологічна підготовка, таким чином, спрямована на забезпечення функціональної надійності психіки особового складу аварійно-рятувальних підрозділів, що займає важливе місце в комплексі їхніх духовних сил.

У процесі професійної підготовки недостатня надійність психіки не завжди виявляється, тобто психологічна невідповідність працівника аварійно-рятувального підрозділу часто є непомітною. В умовах виконання службових обов'язків вона виявляється швидко і негативно позначається на професійній діяльності і поведженні як окремих працівників, так і колективу в цілому [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В одних випадках психологічну підготовку розглядають як цілеспрямоване формування особистості для реалізації конкретної діяльності (М.І. Дяченко, Л.О. Кандибович). Інші спеціалісти бачать її як комплексну систему, котра зорієнтована на формування певної установки особистості (Г. Мюнстерберг, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе). У деяких працях психологічну підготовку розглядають як умову розвитку адаптаційних можливостей особистості (В.І. Войтко).

Узагальнюючи ці та інші дослідження, можна стверджувати, що психологічна підготовка являє собою комплекс принципів, методів і прийомів, зорієнтованих на розвиток в особистості таких властивостей і якостей, що їх вона могла б реалізувати в певному виді діяльності, досягаючи досить вагомих результатів.

Психологічна підготовка забезпечує стійкість функціонування необхідних знань, умінь, навичок та надійність їх реалізації. Ці ознаки є критеріями психологічної підготовки людини до конкретної діяльності.

Як показує аналіз наукових досліджень, психологічна невідповідність особового

складу виявляється в погіршенні якості дії, при оцінці оперативної обстановки, прийнятті рішень, застосуванні спеціальних засобів, а також у порушенні поведження.

У першому випадку працівник прагне виконати всі дії щонайкраще, але в силу виникнення розумових, сенсорних і рухових порушень, допускає помилки. Серед рухових порушень найчастіше відзначаються такі, як: тремор, порушення координації рухів, метушливість або повільність і як результат – поява грубих помилок [1; 6; 7].

У другому випадку психологічна невідповідність виявляється в порушенні поведження працівника пожежно-рятувального підрозділу, що найчастіше проявляється в загостренні інстинкту самозбереження, зниженні дисциплінованості, схильності до впливу пліток і паніки. У порівнянні із поведженням у звичайній обстановці у нього послаблюється самоконтроль і самовладання, виникає стан невпевненості у власних діях, сумнів, нерішучість.

Необхідно враховувати і ту обставину, що формування всіх елементів психологічної підготовленості працівників аварійно-рятувальних підрозділів хоча і забезпечує можливість виникнення в них стану високої професійної готовності, але не є гарантією цієї готовності.

Цьому є як мінімум три причини.

По-перше, прояв можливостей людини – не миттєвий акт, що протікає автоматично і без труднощів акт, а складна внутрішня перебудова. Вона пов'язана з переходом можливостей людини в дійсність. Тому, щоб людина щонайкраще налаштувалася на роботу в конкретний момент, потрібен час (у психології це називається часом спрацьовування, що дорівнює в середньому 5–15 хв.). Чим більше різниця між вихідним станом працівника (наприклад, сон) і потрібним для успіху негайних дій, тим менше часу відпускається обстановкою на перебудову; чим гірше натренований працівник у швидких переходах від пасивного очікування і спостереження до рішучих і гранично точних дій, тим більше внутрішні труднощі перебудови, тим більших помилок можна уникнути [1; 7].

По-друге, прояв можливостей людини причинно обумовлений не тільки «зсереди» Багато що залежить і від конкретних умов, у яких відбуваються перебудова і формування стану високої професійної готовності.

По-третє, підготовленість працівника є досить стійкою (її зміни якщо і відбуваються, то у проміжки часу, вимірювані тижнями, місяцями), а стан готовності є дуже динамічним. Він може змінюватися за кілька

годин і навіть хвилин. Причин цього багато, але найбільш поширеним є вплив втоми. Напружена робота супроводжується швидкою витратою резерву сил, і якщо їх не вдається відновити, це неминуче призводить до спаду стану готовності, породжує неточності, помилки. Тому стан високої професійної готовності працівників слід не тільки формувати, але і підтримувати.

Психологічна підготовка особового складу пожежно-рятувальних підрозділів є своєрідною, вона визначається особливостями і вимогами професійної діяльності. Тому механічне застосування досвіду психологічної підготовки інших міністерств і відомств є помилковим. Психологічна підготовка в ДСНС повинна мати чітко виражений професійний характер і вирішувати зумовлені цим задачі, коло яких є досить широким. Наше завдання полягає в тому, щоб проаналізувати питання організації психологічної підготовки в ДСНС, її специфічні особливості [5; 6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Перелік основних завдань психологічної підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України нині час виглядає таким чином:

- озброєння працівників практичними знаннями необхідними для компетентної оцінки та застосування;
- розвиток професійно-психологічної орієнтації особистості фахівця пожежно-рятувального підрозділу як одного з важливих компонентів його професійних здібностей;
- професійний розвиток психологічних якостей – професійної пам'яті, професійної спостережливості;
- формування вміння враховувати психологічні умови ефективності виконання професійних дій;
- формування вміння психологічно ефективно користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування з метою якісного вирішення оперативно-службових завдань;
- формування вміння користуватися психологічними прийомами для підвищення ефективності виконання оперативно-службових завдань;
- формування психологічної стійкості до труднощів, що виникають при виконанні службових обов'язків у професійній діяльності;
- психологічне загартовування професійних навиків та вмінь, що забезпечить найкраще їх застосування в екстремальних, психологічно складних умовах під час ліквідації надзвичайних ситуацій.

Методи психологічної підготовки створюють єдину систему, яка дозволяє плано-

мірно і науково обґрунтовано впливати на почуття, волю й інтелект особового складу пожежно-рятувального підрозділу; формувати і розвивати необхідні особистісні якості. Система методів психологічної підготовки нерозривно пов'язана з бойовою і професійною підготовкою особового складу.

У систему методів психологічної підготовки входять наступні групи методів: практичні методи, методи психологічних вправ та тренувань, методи критичних ситуацій, методи стресових впливів

Практичні методи психологічної підготовки призначені для активного впливу на психіку і психологію особового складу пожежно-рятувального підрозділу, з метою формування у процесі спеціальної діяльності необхідних психологічних якостей особистості працівників підрозділів ДСНС України.

Практичні методи психологічної підготовки особового складу пожежно-рятувального підрозділу відбивають діалектичне положення про те, що особистість і колектив розвиваються в процесі діяльності.

Людина як особистість – це суб'єкт діяльності. Професійна діяльність виховує в абсолютній більшості працівників пожежно-рятувальних підрозділів високі моральні якості.

Оперативно-службова діяльність пожежно-рятувального підрозділу з'єднує колектив, створює необхідні умови для цілеспрямованого розвитку необхідних для дій в екстремальних умовах особистісних якостей. Звертаючи увагу на цю особливість, необхідно відзначити, що тільки в колективі індивід одержує можливість всебічного розвитку своїх задатків.

Найбільш сприятливі можливості для формування необхідних особистісних якостей створюють спеціальні методи практичної діяльності. Активна і свідомо діяльність у процесі психологічних вправ і тренувань розвиває в особового складу емоційно-вольову сферу, інтелектуальні процеси сприяють формуванню навичок дисциплінованого і мужнього поведіння.

До практичних методів психологічної підготовки відносяться метод вправ і тренувань, метод критичних ситуацій і стресового впливу.

Під методом психологічних вправ і тренувань ми розуміємо систему багаторазових повторень спеціальних дій, що ускладнюються, і вчинків з метою формування в особового складу пожежно-рятувального підрозділу необхідних особистісних якостей.

У процесі формування умінь необхідно дотримуватися логічної послідовності, відповідно до якої спочатку утворюються первинні уміння, що супроводжувалися помилками,

а потім особовий склад здобуває високо-розвинені уміння, навички і звички. Надійно сформовані навички і звички звільняють працівника пожежно-рятувального підрозділу від додаткового обмірковування кожної операції і дозволяють йому зосередитися на найбільш відповідальній ділянці діяльності.

Вправи повинні задовольняти прості психологічні вимоги. Необхідно створювати в особового складу установку виконувати практичне завдання раз за разом краще якісніше, здійснювати контроль і аналізувати причини допущених помилок, постійно ускладнювати вправи і раціонально розподіляти їх у часі [6].

Особливістю психологічних вправ є те, що тут особлива увага звертається на створення мотивації і психологічної установки на свідомість і активність. З метою кращого формування умінь і особистісних якостей, необхідно вчасно сповіщати особовий склад про результати психологічної підготовки. Крім цього, особовому складові надається можливість оцінювати власні дії і вносити пропозиції з удосконалення методу вправ, враховувати ступінь стомлення і перевтоми особового складу [5].

Фізична підготовка і спорт не тільки зміцнюють здоров'я особового складу, але й активно розвивають фізичні, інтелектуальні, емоційно-вольові і морально-соціальні якості. Саме тому підвищену увагу необхідно приділяти фізичним тренуванням, розвитку загального фізичного рівня працівників. Проведені методом від простого до складного і в декількох варіантах, побіжні тренування всебічно загартовують особовий склад, формують необхідні професійні якості, згуртовують колектив [4; 6].

Емоційне напруження (або стрес) має різний ступінь: легкий або гіпострес, сильний або гіперстрес. Особовий склад аварійно-рятувального підрозділу по різному переносить напруження: одні, збуджуючись, поліпшують результати діяльності, інші, навпаки, знижують показники навіть при гіпостресі. Якщо особовий склад відчуває позитивні емоції, то цей вплив називають «ейстресом», а якщо в особового складу виникають негативні стани, то – «дистресом». Дистрес або хронічний вплив значного стресу, наприклад, в умовах війни, може призвести до зриву навіть дуже стійких суб'єктів.

Відомо, що стрес у бойових умовах є сильно діючим негативним фактором, що знижує бойову активність колективу. Встановлено, що якщо підрозділ швидко виводили зі стресової ситуації, знімаючи гіперстрес цілком і відразу, то 80% особового складу відчували тривалу пригніченість і

довгий час не могли повернутися до виконання своїх обов'язків. Якщо ж зняття стресового навантаження відбувалося повільно і поступово, то більшість працівників продовжували потім бойову діяльність. Отже, не можна після тривалого впливу гіперстресу швидко змінювати обстановку.

У зв'язку із цим метод стресових впливів допускає формування в працівників вольових якостей в умовах поступового збільшення напруження від «гіпостресу» до «гіперстресу», а потім навпаки, при ретельному контролі за станом їхнього психічного стану [4].

Страх і тривога завжди супроводжують бойові дії, тому формування сміливості і безстрашності – головна задача методу стресових впливів. Однак не можна вважати, що стрес у рівній мірі викликає у всіх однакове почуття страху і занепокоєння. Одні мають схильність відчувати побоювання, страх у більшості незнайомих ситуацій, інші – тільки у специфічних умовах. Деякі під впливом стресу усвідомлено оцінюють реальну загрозу, бояться одержати серйозну фізичну травму, інші ж підсвідомо перебувають під владою надмірних похмурих передчуттів. Одним з найбільш характерних факторів стану тривоги є страх не виправдати довіру своїх товаришів, страх підвести колектив і свого начальника.

Ці особливості стресового впливу необхідно враховувати при організації психологічної підготовки особового складу. Особливостями впливів є: оцінка рівня стресостійкості особового складу пожежно-рятувального підрозділу; аналіз причин різних видів страху; організація і добір працівників з рівної стресостійкості; визначення необхідних стресорів; створення і моделювання стресових ситуацій; активне застосування методів переконання і вселяння з метою з'ясування причин страху, його симптомів і заходів протидії; забезпечення ефективної адаптації особового складу аварійно-рятувального підрозділу до різних стресових ситуацій, регулювання впливу стресу від незначного переляку до граничного почуття страху; створення в процесі психологічної підготовки умов, щоб особовий склад повірив у реальність одержання фізичної травми, а з іншого боку – був би в повній безпеці незалежно від величини стресора [2].

Метод стресових впливів включає: подолання в індивідуальних засобах захисту спеціальних психологічних смуг, дії в осередках пожеж і димових завіс, дії особового складу аварійно-рятувального підрозділу в нічний час і в погану погоду в умовах обмеженої видимості.

Подібні тренування формують комплекс емоційно-вольових якостей (стресостійкість і дисциплінованість, сміливість і рішучість, обережність і уважність та ін.).

Формування необхідних емоційно-вольових якостей відбувається досить успішно, якщо обстановка, у якій реалізується метод стресових впливів, є схожою на реальні умови. Саме проведення аварійно-рятувальних операцій і викликає в особового складу сильні негативні емоції.

Тренування, коли стрес гаситься фізичним напруженням, сприяють формуванню в особового складу впевненості у своїх силах, рішучості, мужності, згуртованості і взаємодопомоги [4; 6].

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що важливим фактором, який забезпечує ефективність проведення заходів психологічної підготовки з особовим складом є максимальне наближення тренувальних умов до реальних умов з котрими стикається пожежний-рятувальник під час виконання професійних обов'язків з ліквідації надзвичайної ситуації. Тільки у таких умовах у особового складу якісно формується необхідний комплекс емоційно-вольових якостей, що забезпечить ефективне його застосування працівниками пожежно-рятувальних підрозділів під час виконання своїх професійних обов'язків в умовах надзвичайної ситуації. На основі вищевикладеного, ми можемо стверджувати, що разом із тим, що психологічна підготовка має свою історію і певні практичні напра-

цювання в системі ДСНС, на сьогодні вона залишається представленою не в повній мірі. Досі не врахованими залишаються деякі службові особливості й нюанси професійної діяльності пожежно-рятувальника при виконанні ним службових завдань. Наші подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття та вивчення саме цих особливостей та нюансів професійної діяльності рятувальників та забезпечення подальшого удосконалення змістовної частини професійно-психологічної підготовки працівників пожежно-рятувальних підрозділів до виконання професійних завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александровский В.А. Психогении в экстремальных ситуациях / В.А. Александровский, О.С. Лобастов. – М. : Наука, 2005. – 254 с.
2. Бадхен А.А. Методична допомога в роботі з посттравматичним стресовим розладом / А.А. Бадхен. – Спб. : Ін-т ГАРМОНІЯ, 2001. – 186 с.
3. Конфликт и травма: актуальные вопросы оказания помощи при травматических и посттравматических стрессовых расстройствах. – Спб. :Ин-т психотерапии и консультирования. «Гармония», 2002. – 384 с.
4. Меерсон Ф.З. Адаптация к стрессовым ситуациям и физическим нагрузкам / Ф.З. Меерсон, М.Г. Пшениникова. – М. : Медицина, 1988. – 256 с.
5. Ситнік С.В. Про психологічну підготовку та її види / С.В. Ситнік // Наука і освіта. – 2002. – № 5. – С. 52–54.
6. Симонов А.П. Психологическая подготовка пожарных : [монография] / А.П. Симонов. – М., 1982 – 79 с.
7. Смирнов Б.А., Долгополова Е.В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2007.